

# Praktický přínos filozofie předpokladů

Vilém Kmuníček

## Abstrakt

Přítomná stať má jediný cíl – ukázat přínosy filozofie předpokladů. Spočívají podle mě ve stanovení základních jistot, na nichž můžeme stavět svůj světový názor, ale nacházíme je i v pochopení fungování artefaktu či virtuální reality.

## Klíčová slova

filozofie předpokladů, gnoseologie, literární teorie, virtuální realita

## Úvod

Jako autor filozofie předpokladů jsem zjistil, že se musím ptát i po smyslu na ni vynaloženého úsilí, a uvědomil jsem si, že jsem jí řešil a pro sebe vyřešil řadu problémů, z nichž jeden byl zásadní – co si mám myslet o tom všem kolem sebe, respektive v sobě. Tento problém tedy spočíval v budování vlastního světového názoru. Jeho řešení mě stavělo před soubor otázek a přinášelo mi na ně odpovědi. Tyto odpovědi jsou tím hledaným výtěžkem mé poznávací činnosti a rád se o ně s vámi podělím.

## Budování světového názoru

Svůj světový názor zakládám na své osobní i všelidské zkušenosti a snažím se v něm vyhnout jakýmkoli fantastickým hypotézám a předpokladům. Opírám jej o jistotu, kterou má jeden každý z nás, totiž o to, co si uvědomujeme. S jistotou, evidentně si uvědomujeme tyto skutečnosti:

- Že si uvědomujeme, totiž *akt uvědomování*.
- Že si uvědomujeme sebe jako toho, kdo si uvědomuje, totiž *subjekt uvědomování*.
- Že si uvědomujeme *vědomí* jako scénu pro to, co si uvědomujeme.
- Že si uvědomujeme to, co si uvědomujeme, totiž *obsahy svého vědomí*.

Zmíněné obsahy nad vším uvědomovaným převažují a my je můžeme zkoumat. Jejich klasifikaci provádí právě filozofie předpokladů a přináší tak základní orientaci našim vědomím v realitě, jejíž obraz nám zprostředkovávají. V realitě, která je pro nás zpočátku chaosem překřikujících se hlasů. Filozofii předpokladů jde o to, abychom pochopili, že chaos není výsledek, ale cesta k pravdivému obrazu skutečnosti, který máme šanci složit z kamínků vzájemně se vyvracejících a popírajících názorů. Filozofie předpokladů konstatuje prvotní jistoty a nejistoty, jak si je uvědomujeme, nutné předpoklady těchto konstatování, usiluje o to, abychom odsud dospěli k pravdivému obrazu reality a mohli na jeho základě do reality účinně zasáhnout.

## Fungování artefaktu

Výše uvedené je nejdůležitější aspekt filozofie předpokladů. Ta však má co říci i k řadě dalších problémů a otázek.

Ukazuje např., že obsahy vědomí jsou před vědomí přiváděny v přítomnosti a souvisle jako tok obsahů a jako celek. Tento celek nazýváme *aktuální mentální model* (AMM). Obsahy našeho vědomí, jak předpokládáme, vznikají na základě složité analyticko-syntetické práce mozku, zavědomé (ve smyslu „generující vědomí“) i vědomé, jak na základě přímého smyslového čítí reality, tak na základě vnitřní činnosti aparátu mysli (uvažování, představování si – denní snění, sny).

Jak je díky filozofii předpokladů zřejmé, AMM může mít různé zdroje. Právě to vysvětluje například záhadu, již si uvědomil Maxim Gorkij: divil se, jak je možné, že čtenář vidí realitu, která je slovně popisována na stránkách knihy, a nemohl pochopit, jak se ten

plastický a barvitý svět vtěsná do potištěných listů. Vysvětlení filozofie předpokladů: aktuální mentální model z fixace. Mozek neustále před naším vědomím vytváří aktuální mentální model a ten může být založen na přímém čítí reality, nebo může být konstituován zprostředkovaně, čítím fixací.

Co to jsou *fixace*? Všechny záznamy čítí, myšlenek a představ, a to buď vnitřní, paměťové, *mentální*, nebo vnější, *instrumentální* v tom smyslu, že vnější fixace jsou vnější, objektivní, materiální nástroje sloužící k vyvolání určitých stavů vědomí, konkrétně k vytvoření aktuálního mentálního modelu z fixace, což je umožněno strukturou těchto nástrojů.

*Instrumentální fixace* jsou z hlediska filozofie předpokladů různého druhu. V zásadě je můžeme lišit za první na ty, jež jsou založeny na *citaci reality*: sochy, obrazy, fotografie, filmy, hologramy, a za druhé na ty, jež jsou založeny na *modelování reality* myšlenkami a pojmy, tedy slovem. Sem právě patří literární texty, tak záhadné pro Gorkého. Jeho údiv je pochopitelný: musíme při jejich vnímání projít dlouhou a komplikovanou cestu od skvrn na papíře přes dešifraci slov a vět k pojmům, myšlenkám a představám, z nichž se díky tomu, že fixace je *program*, skládá představový, fiktivní, virtuální svět.

Co vidíme, když čteme? V prvé řadě vidíme skvrny na médiu. Ty dešifrujeme jako písmena, jež se spojují do slov a vět. S tím, jak si uvědomujeme slova a věty, aktivují se v naší mysli představy, pojmy a myšlenky. Ty v naší mysli vytvářejí představový, fiktivní svět (v němž nějaké postavy žijí svůj příběh). A o to jde: že „vidíme“ mnohem víc, než vidíme.

Fiktivní svět v podstatě nevidíme, či lépe „vidíme vnitřním zrakem“, je nám mozkiem před vědomí předváděn v podobě „vnitřních obrazů“. Naše čítí objektivní reality je při čtení zúženo na dešifraci skvrn na daném médiu (např. kniha, obecně fixace), zatímco to, co převládá, je představový a myšlenkový model světa v našem vědomí.

Model světa podle filozofie předpokladů v naší mysli nemusí pocházet jen ze čtení, tedy z přepnutí vnímání na dešifraci textu. Většinou totiž je jeho zdrojem přímé čítí reality, jehož se paralelně účastní zaměřování čítých věcí pojmy a myšlenkami. Takto probíhá vnímání všeobecně nebo vnímání takových artefaktů, jež citují realitu (obraz, socha, film), zatímco při čtení je virtuální svět skládán ze slov jako z prázdných obalů od hraček – slovo si totiž můžeme představit jako krabičku s obrázkem a popisem (s představou a pojmem) té které věci, která byla uvnitř, krabičku, jež je ve skutečnosti prázdná. Naše vnímání se při čtení nevztahuje přímo k věci, jako při reálném čítí, kdy je vnímána věc sama, nýbrž k její „krabičce“, tj. pojmu a představě.

Fiktivní světy beletrie tak jsou stavěny „z prázdných krabiček“, zatímco při přímém čítí je model světa v naší mysli stavěn z přímého nazírání věcí, objektivní reality.

Aby při vnímání fixací, konkrétně při čtení, vznikal v naší mysli aktuální mentální model z fixace, musejí být fixace nějak uspořádány. Při čtení je to zařízeno tak, že písmena jsou uspořádána do řádků a při čtení vstupuje do našeho zorného pole písmeno či skupina písmen v tom pořadí, jak jsou v řadě za sebou uspořádána. Zároveň jsou uspořádána do slov, ta do vět, věty do odstavců, atd., a při vnímání postupně v naší mysli vyvolávají před vědomí pojmy, představy a myšlenky tak, jak to autor textu zamýšlel. Toto uspořádání můžeme pojmenovat slovem *program*. Fixace tak čtenáře „programuje“, tj. vyvolává před jeho vědomím zamýšlené stavy, které vedou k vytváření aktuálního mentálního modelu z fixace, totiž konstruuje v jeho vědomí virtuální realitu, virtualitu, kdy on „vnitřním zrakem“ „vidí“ fiktivní, virtuální svět a děje v něm se odehrávající.

Literární dílo a artefakty vůbec můžeme podle filozofie předpokladů tedy chápat jako *programy*. Ty jsou různého druhu. Základní členění spočívá v rozlišení programů *spojitých* – pořadí vnímání prvků je přesně určeno (literární text, hudba) – a *nespojitéch* – prvky jsou vnímány „těkavě“ – obraz, socha.

*Spojité programy* pak mohou být *lineární*, například většina beletrie, nebo *větvené* (programované učebnice, počítačové hry). Například literární dílo je většinou programem

lineárním – je vnímáno v přesně a jednoznačně dané posloupnosti jednotlivých znaků, tedy v linii v času. V času probíhá každé vnímání, ale například obraz není programem lineárním, nýbrž se vyznačuje tím, že divák vyjde od vnímání dominanty a pokračuje na základě vnitřních vztahů jednotlivých prvků obrazu. Naproti tomu je hudba lineárním programem par excellence a dosvědčuje to i spirální linie například na gramofonové desce.

Znalost skutečnosti, že artefakty a konkrétně literární díla jsou programy, tedy posloupnosti prvků určené k vnímání v času, pak může umožňovat jejich cílevědomou výstavbu se záměrem vytvářet před vědomím virtuální světy s přesně definovanou strukturou.

Zatím jsme uvažovali jen o struktuře, řádu, které musíme dát obsahu artefaktu, a neuvažovali jsme o obsahu samém. Přičemž základem (literární) tvorby je najít téma, obsah, mít o čem vyprávět a na základě toho generovat, asociovat program jako základ fiktivního světa. Je vhodné si při zjišťování, jakými postupy se to děje, připomenout, že existuje tzv. denní snění, tj. zažívání stavu, kdy necháváme před svým vědomím volně plynout myšlenky a představy, asociace a pocity tak, jak přicházejí. Domnívám se, že literární autoři k obsahu a struktuře často dospívají právě touto cestou. Že přivádějí před vědomí to, co je jinak předmětem reálného, spánkového snění, a že využívají jeho mechanismů. Sny – samovolná hra představ. Snění – využívání této samovolné hry pro konstruování fantazijních světů a příběhů v nich. Jako ve snu se tak jejich postavy díky tomu jeví vnitřně svézákonnými, nutnými a stejně tak i jejich chování (jako o tom mluví L. N. Tolstoj, když popisuje, co mu „vyvedla“ Anna Karenina). To je podle mých představ dáno fungováním neuvědomované zkušenosti fixního mentálního modelu, jejíž mechanismus formuje naše sny i snění bdělé.<sup>1</sup>

Fixace někdy vystupují jako model reality v užším, logickém slova smyslu, což platí zejména o fixacích vědeckých, teoriích, ale nejen o nich, tj. všude tam, kde má smysl uvažovat o pravdivosti daného AMM, tedy o shodě AMM s realitou.

Některé fixace mentální fixují myšlenkově-pojmový systém (MPS) pro daný subjekt, některé fixace instrumentální jsou nástrojem, jak můj MPS předat do jiných vědomí. Fixace jsou tedy někdy myšlenkově-pojmovými modely reality, tzn. v podstatných projevech se chovají jako jimi modelovaná realita.

Fixace mají dvojí funkci: 1. Fixovat (některé) obsahy vědomí tak, že umožňují vyvolání aktuálního mentálního modelu (AMM) z fixace. 2. Některé potom mohou být modelem v užším slova smyslu té které části, úrovně, struktury reality tak, že jimi lze modelovat chování reality, a tedy toto chování předvídat.

### **Virtuální realita**

Virtuální realita nám podle filozofie předpokladů umožňuje prožít zcela zvláštní stav: „být při smyslech“, a přesto nevnímat skutečnost, realitu, která člověka obklopuje, jak je za tohoto stavu zvyklý, nýbrž něco jiného, a to tak, jako by to byla realita sama. Tento stav, vynětí z přímého smyslového vnímání a nahrazení tohoto zdroje zdrojem jiným, je analogický čtení, zejména beletrie. Také tehdy se ocitáme v umělém, virtuálním světě, tentokrát

---

<sup>1</sup> Jako příklad nám může posloužit geneze dvou děl Jana Weisse, a to románů *Dům o 1000 patrech* a *Přišel z hor*. První z nich je založen na představově-prožitkovém komplexu snovém a druhý pak na představově-prožitkovém komplexu vzpomínkovém.

*Dům o 1000 patrech* konkrétně vyrostl z Weissových halucinací v tyfóvé horečce, které se mu tak hluboce vryly do paměti, že i po uzdravení je byl schopen reprodukovat, odvozovat z nich na základě jejich vnitřní zákonitosti fantazijní struktury literárních příběhů a sestavit z nich arteficiální program – román. Tolik ke snu jako zdroji programu.

Román *Přišel z hor* byl zase metodou denního snění odvozen rozvíjením podvědomého komplexu vzpomínkového, který se ustavil ve Weissově psýše z prožitků raného dětství.

Tvrdím pak, že literární autoři opírají svoji tvorbu právě o zmíněné představově-prožitkové komplexy fixního mentálního modelu a tvoří metodou jejich vynášení na světlo vědomí a fantazijního zpracování.

založeném na slově – na pojmech a představách. Příznačná pro tento stav je vpoutanost do fiktivního světa.

Aktuální mentální model je nám dán jistě a je nám dán jen on – skutečnost za ním můžeme pouze předpokládat. Máme sice dojem, že realita je nám dána přímo, bezprostředně, že jsme do ní „ponořeni“, takže je realita všude okolo nás, ve skutečnosti jsme ale „ponořeni“ do aktuálního mentálního modelu. Pokud se setkáme s virtuální realitou, zjistíme, že jsme do ní „ponořeni“ úplně stejně, ačkoli de facto neexistuje. Pak se začneme ptát: Co když ani za aktuálním mentálním modelem z čítí „nic není“, co když faktická realita neexistuje? Zapomínáme přitom na to, že za virtuální realitou je složitý aparát, který ji zprostředkovává; odtud lze přejít k úvaze, že za aktuálním mentálním modelem z čítí také „něco je“. Co asi? Po ruce je jediná odpověď: no přece realita! Tak máme důvod existenci reality předpokládat. Tento důkaz existence objektivní reality umožnila filozofie předpokladů. O tom, jaká realita je, zdá se, můžeme jen spekulovat. Filozofie předpokladů jde ovšem dál. Sleduje cestu od jednotlivých, individuálních myšlenkově-pojmových systémů k jejich vzájemné objektivní konfrontaci a vytváření jednotného *ontologického modelu* společenskými institucemi, jako bylo náboženství, jehož roli v tomto směru přebírá věda.

Jak nám ukazuje filozofie předpokladů, je nám dán jen obraz, model reality, a ani to jinak nejde: i kdybychom se pokusili sestrojít např. robota, který si uvědomuje realitu, také by mu byl dostupný jen model reality v jeho vědomí, a nikoli realita sama. Sice jsme vyšli z předpokladu, že mozek funguje tak, aby nám ukázal, zprostředkoval realitu takovou, jaká je, ale nijak nelze obejít fakt, že nám bude dán jen její obraz ve vědomí, který bude něco jiného než realita sama. Jakkoli se tento obraz bude blížit realitě, stále se bude od reality někde „odchlipovat“, o čemž svědčí např. optické klamy (v rovině čítí) nebo logické paradoxy (v rovině myšlení).

### **Jiné přínosy**

Z dalších výtežků filozofie předpokladů jmenujme nezávislé pojmenování prvků struktury mysli, jako jsou Systém 1 a Systém 2, jež svou poznávací analýzou identifikoval Daniel Kahneman.

Zjišťujeme, že podle něj (resp. výzkumů jiných, z nichž vychází) mozek funguje ve dvou režimech (a na základě toho podle nás vytváří dvě entity). Tyto dva režimy označuje Kahneman termíny *Systém 1* a *Systém 2*,<sup>2</sup> my zmíněné mozkiem generované odpovídající entity označujeme termíny *fixní mentální model* a *myšlenkově-pojmový systém*. Režimy fungování mozku jsou podle Kahnemana charakteristické těmito rysy: Když vedle sebe postavíme kódové označení Systém 1 a Systém 2, můžeme tuto dvojici popsat dualitami myšlení *rychlé* kontra *pomalé*, myšlení *automatické*, nevyžadující většinou úsilí a jeho výsledkem jsou volně plynoucí asociace, dojmy a pocity, kontra myšlení *záměrné*, úmyslné, namáhavé, uspořádané, které vyžaduje soustředění; lze podle všeho konstatovat i protiklad myšlení *intuitivní* kontra myšlení *uvažující* (racionální, kalkulující), kdy jde o vědomou duševní činnost provázenou prožitkem jednání, volby a soustředění; můžeme myslím přidat i dualitu myšlení převážně *mimovědomé* kontra myšlení *vědomé*, myšlení převážně *mimopojmové* kontra myšlení *pojmové*.

Ve filozofii předpokladů produktům Systému 1 a Systému 2 po řadě odpovídají pojmy fixní mentální model (FMM) a myšlenkově-pojmový systém (MPS), přičemž se ukazuje, že fixní mentální model se ustavuje jako zobecnění zkušenosti z AMM a myšlenkově-pojmový systém vzniká abstrakcí z fixního mentálního modelu.

---

<sup>2</sup> Kahneman se zmiňuje o tom, že tyto termíny mohou být jako personifikující poněkud zavádějící, že jde spíš o různé režimy fungování mozku, v případě Systému 1 o fungování automatické, Systému 2 pak fungování záměrné.

Filozofie předpokladů má co říci i k Freudovu pojmu „vytěsnění“, který reinterpretuje v tom smyslu, že de facto jde o proces přesně opačný, než jak ho líčí Freud: zavědomé struktury nesou fixní mentální model, který je postupně uvědomován skrze myšlenkově-pojmový systém. Což potvrzuje i Freud svým konstatováním, že nevědomé má tendenci stát se vědomým: nejdříve dochází k reflexi reality na úrovni FMM a nevědomí, a teprve následně dojde k pojmovému uchopení na úrovni MPS. Trauma je pak tím, co zůstalo skryto v nevědomí a nebylo vytaženo před vědomí do rámce pojmového uchopení skrze MPS. Odpovídá tomu i ontogenetický vývoj člověka: nejprve dochází k poznání na úrovni vytvářejícího se FMM, a teprve v dalším postupu se zejména komunikací vytvářejí pojmy a slovní zásoba, potažmo MPS. Je zřejmé, že v případě „vytěsněných“ traumat z dětství půjde spíše o dosud pojmově nezpracované zkušenosti, jež po „vytažení na světlo“ psychoanalýzou dojdou k pojmovému uchopení a pochopení, dojde k jejich integraci do MPS, zapracování a vyrovnání se s nimi. Podobně to však můžeme vidět v dospělosti i širěji: něco zažíváme a prožíváme na úrovni FMM, aniž bychom chápali, co se s námi děje, a teprve až pomine změt' vznětů a citů, jsme schopni racionálně, tedy pojmově posoudit, co se s námi dělo. Ano, i vytěsňování tu hraje svoji roli, ale jen do té míry, že raději svou prožitou zkušenost (FMM) zapomínáme či snažíme se ji zapomenout, místo abychom se s ní vědomě (skrze MPS) vyrovnali.

### **Závěr**

Jak jsme viděli, filozofie předpokladů přináší vhled v řadě oblastí, z nichž podle všeho jsou nejdůležitější základní poznávací postoje a východiska, ale nelze opomíjet ani přínos pro teorii fungování artefaktu či virtuální reality.